

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТІСНИХ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

Психологічні особливості та інші проблеми, пов'язані з особистісним становленням молодого покоління, самооцінкою його особистісних моральних якостей постійно перебувають у центрі науково-педагогічних досліджень.

При багатогранному аналізі морального становлення особистості необхідно враховувати тісний зв'язок цього процесу з явищами соціально-історичними, соціально-економічними, політичними, психологічними, що надають різного змістового звучання означеним поняттям – залежно від реальних умов життєдіяльності конкретного суспільства, етапів розвитку держави, ціннісних установок суспільства.

У такому складному явищі, як становлення самооцінки особистісних моральних якостей, своєрідним домінантом є поняття "ціннісні орієнтації". Тому доцільно, перш за все, розглянути багатоаспектність даної категорії, яка знаходиться у витоках загальної аксіологічної концепції розвитку особистості і яка дає нам можливість методично правильно уявити складний процес орієнтації студентської молоді на загальнолюдські цінності, і в першу чергу – морального плану. Без цього аспекту не може бути реальної самоактуалізації особистості студента, його соціальної орієнтації.

Результативний виховний процес неможливий також без сприяння розвитку в особистості ціннісного підходу до явищ дійсності. Той чи інший об'єкт духовної чи матеріальної сфери людського життя має стати метою дії, але щоб стати нею, об'єкт має бути сприйнятий як цінність, якою необхідно оволодіти.

Системна криза, яку переживає нині Україна, змінює вектор суспільного розвитку на користь посилення особи в суспільному житті. Закономірно, що цю тенденцію відбиває й національна школа різного рівня як соціальний інститут. Одвічні питання – "Як народжується особистість?", "Як визначити життєву стратегію?", "Як допомогти особистості стати громадянином?" – стоять в епіцентрі суспільства. І нині, як стверджує І. Г. Єрмаков, триває інтенсивне переосмислення цінностей, долаються консерватизм і стереотипи педагогічного мислення. Навчальні заклади одержали право вибору шляхів навчання і виховання [68]. При цьому важливо відзначити, що у нових умовах відбувається переорієнтація із переважно діяльнісного на особистісно зорієнтований підхід у процесі організації умов для морального становлення молодого покоління. Тобто мова йде про можливість формування особистості через самоствердження індивіда, котрий самореалізується в соціумі: по-перше, через активну роль його у процесі індивідуалізації; по-друге, через занурення його в соціальний контекст.

Хоча останнім часом з'явилося чимало досліджень з проблем виховання студентства як майбутнього нової держави і в нових умовах, та одностайності у визначенні, що ж таке ціннісні орієнтації, моральне виховання, зокрема, соціально значущі цінності, немає. Як немає однозначного бачення структури морального виховання, умов розвитку та орієнтації. Тривалий час учені користувались поняттям "моральна особистість", яке, хоча й стоїть найближче до розуміння багатогранної особистості, не відображає всієї повноти й багатогранності внутрішньої позиції людини, окрім того, ототожнюється лише з його однією складовою. Визначення громадянськості як однієї з граней соціальної особистості можна зустріти в наукових статтях П.А. Гольбаха, який зробив спробу розмежувати поняття "особистість" і "моральна особистість". При цьому він пов'язав моральність з ідеалами свободи, моральним обов'язком і чистою совістю. Хоча, звичайно, така позиція швидше висвітлює комплекс лише моральних якостей, які є, без сумніву, складовими цілісної структури, як більш широкого прояву особистості.

Завжди, за будь-яких історичних умов, людина відчуває потребу у вищих, незмінних ціннісних орієнтирах, які б зміцнювали її духовні сили, збагачували загалом, визначили б діяльну спрямованість її життя.

Немає сумніву, що своє бачення "виховання моралі", цінності людини можна було простежити в ідеології марксистів: віра в неминучість комунізму, в історичну правоту робітничого класу та партії, у визвольну місію своєї країни. Проте в міру зростання науково-технічного, культурно-освітнього потенціалу людства, підвищення здатності людини впливати на стан навколишнього буття і на умови свого власного існування дедалі важливішою стає власне моральна спрямованість її конкретних дій, чимраз більшого значення набуває те, яким саме цінностям підпорядковує людина свою могутність.

Гостро постаючи перед окремими соціумами й перед людством загалом, соціальна етична проблема, у тому числі й моральність, все ж за самою своєю суттю лишається передусім проблемою цінності людської особистості, вибір якої становить основу самовизначення як цієї особистості, так і суспільства, нації, людства.

Першою психологічною особливістю, яку ми відчуваємо, є те, що упродовж навчання студентів у навчального закладі III-IV рівня акредитації, яким вважається Одеський медичний університет, змінюються критерії взаємних оцінних ставлень у стосунках із викладачами. Першокурсники вважають цілком прийнятною для себе позицію підпорядкування в таких взаєминах ("відповідати на запитання", "слухати пояснення", "отримувати поради від викладачів" і т.п.) або, навпаки, демонструють ідеалізоване їх розуміння ("спілкування як із друзями", "цікавий діалог, від якого отримуєш велике задоволення" і т.п.). Старшокурсники надають перевагу взаєминам, які розгортаються у спільній навчально-професійній діяльності, що передбачає діалогічну форму взаємодії, взаєморозуміння, взаємоповагу й взаємопідтримку.

У взаєминах із викладачами відбувається професійно-рольова ідентифікація студента, яка пов'язана з формуванням професійного аспекту його "Я-концепції", набуттям професійної ідентичності, засвоєнням гуманістичних цінностей, виробленням відповідних професійно-педагогічних настанов. Відображаючи професійні дії і вчинки викладачів, майбутній медик збагачує та коригує (нерідко підсвідомо) власне уявлення про модель медичної діяльності. Механізмом цього є ідентифікації студента з викладачем, ступінь якої залежить від ставлення до наставника.

В основу проведеного нами формуючого експерименту було покладено положення про те, що оптимізація взаємин у системі "студент-викладач" передбачає активізацію міжособистісної соціальної перцепції, підвищення рівня психологічної культури суб'єктів взаємодії; формування прихильного ставлення один до одного через розширення неофіційної (міжособистісної) системи стосунків у позакласний час; запровадження в навчальний процес активних методів навчання, забезпечення сприятливих психологічних умов проходження студентами педагогічної практики.

Експериментальна робота здійснювалася за такими напрямками: 1) поглиблення знань викладачів і студентів про особливості й функції взаємин (проведення бесід і консультацій, засідань "круглих столів", науково-методичного семінару); 2) вдосконалення навчального процесу шляхом запровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання; 3) підвищення інтенсивності, розширення змісту й поглиблення взаємин (поєднання функціонально-ділової і неофіційно-міжособистісної підструктури стосунків); 4) коригування системи настанов викладачів і студентів щодо себе та один про одного (тренінгові заняття, індивідуальні консультації).

З метою підвищення рівня психологічної компетентності викладачів на етапі формуючого експерименту проводилися психолого-педагогічні методичні семінари "Психологічні особливості різних форм організації навчання у навчальному закладі III—IV рівня акредитації медичного профілю", "Психолого-педагогічні передумови диференціації навчання в медичному університеті", "Гуманізація навчального процесу в медичному навчальному закладі", науково-практична конференція "Інноваційні психотехнології оптимізації аксіогенезу особистості", читалися лекції на актуальні теми сучасної психологічної науки, проводилось опитування студентів університету і викладачів для виявлення труднощів у взаємних стосунках. Для надання індивідуальної допомоги працював психологічний консультативний пункт для студентів і викладачів.

Велика увага надавалася психологічному забезпеченню проходження студентами медичної практики, виявленню типових труднощів, з якими зустрічалися старшокурсники у взаєминах із хворими, та їх подолання (64,3% опитаних студентів); втрата робочого часу при виконанні професійних обов'язків медпрацівника середньої ланки (42,4%); уміння вислухати та об'єктивно допомогти хворому (43,2%); формулювання проблеми й постановка виконання основних процесів у виконанні професійних обов'язків (34,3%); уміння вибрати оптимальний варіант допомоги хворому (30,7%>); уміння швидко зорієнтуватися (25,4%) та ін.

Одним із шляхів оптимізації взаємин у системі "студент-викладач" був взаємообмін між викладачами і студентами окремими рольовими функціями (діалогічна взаємодія, спільне визначення мети діяльності, створення ситуацій вільного вибору, взаємооцінювання, використання рольової гри, пошук і репрезентація навчального матеріалу), що наближувало навчальний процес до майбутньої медичної діяльності.

Зупинимося також на інших психологічних особливостях, пов'язаних із особистісним становленням молодого покоління, самооцінкою його особистісних моральних якостей. Ми розглядаємо категорію студентської юності нашого університету таким чином, що звертаємо особливу увагу не на вікову періодизацію етапів розвитку особистості, а на їх соціальне підґрунтя. Адже, власне соціальне середовище людини є тим фактором, що пов'язаний із особистісним становленням молодого покоління, самооцінкою його особистісних моральних якостей та визначає напрямки її розвитку, самореалізації й пошуку смисложиттєвих орієнтирів. Студентська юність є тим етапом в житті людини, коли формуються Я-концепція особистості, певний тип мислення, світобачення. Юнак чи дівчина починають серйозно думати про своє майбутнє, намагаються обрати професію. Саме цей вибір формує значиму соціальну ідентичність, яка й буде визначати стиль поведінки та спосіб життя в цілому.

Початковий етап професіоналізації майбутнього медика в Одеському державному медичному університеті (вибір сфери діяльності, пошук свого місця в професійному закладі, соціальна адаптація й самореалізація) трактується як ключовий момент, який часто визначає весь хід подальшого життя людини, її значиму соціальну ідентичність. Важливою складовою цього етапу є період навчання в медичному закладі, де майбутній спеціаліст отримує необхідні знання й уміння, знайомиться зі старшими колегами, уточнює своє початкове уявлення про ту діяльність, якій він вирішив присвятити себе. Період студентства зовсім не простий – саме на межі пізньої юності та ранньої зрілості молода людина повинна вирішити питання пріоритетності своїх життєвих цінностей, окреслити найближчі й перспективні цілі. Важливим завданням освіти на цьому етапі, крім передачі знань та вмінь (інформованості), є також формування особистості професіонала, його самоідентифікації з професією.

Навчальна діяльність - лише одна з багатьох сторін життя студента навчального закладу III-IV рівня акредитації, яким є наш університет. У період здобування спеціальної освіти молода людина продовжує свій особистісний ріст, зіштовхуючись із багатьма проблемами, пов'язаними з початком дорослого життя (нове середовище ровесників і дорослих, перегляд уявлень про себе, необхідність заробітку, можливий переїзд до іншого міста тощо). Постійне вирішення цих проблем потребує внутрішньої самоорганізації, уміння розподілити час і сили в навчальному режимі, стимулює роботу по виявленню й усвідомленню життєвих цінностей, уточненню перспективних планів.

З означеними проблемами стикається практично кожна молода людина, і спосіб їх вирішення або сприяє її особистісному й професійному становленню, або приводить до глибоких внутрішніх криз.

Розширений аналіз проблем і криз, що виникають у студентів, свідчать про те, що багато з них дійсно пов'язані з несформованістю почуття ідентичності. Найчастіше виникає внутрішньо особистісний конфлікт, що виражається в сумнівах типу: "Я не впевнений, що роблю те, що треба", "Куди я йду?", "Чи правильно я живу?". Ці питання, згідно Е. Еріксона, прямо вказують на стан "кризи ідентичності", яка завжди супроводжується тяжкими сумнівами стосовно себе, свого місця в групі, невизначеністю життєвої перспективи.

Слід виділити також конфлікти, що спостерігаються в студентів, які: а) звикли в школі бути кращими, а в університеті виявились у числі багатьох ("втрата зірковості"); б) відчувають себе вихідцями з більш престижного середовища. Серед студентської молоді існують замкнені угруповання з нетерпимим, відштовхуючим ставленням до тих, хто в це угруповання не входить. Дані типи конфліктів можна охарактеризувати за допомогою поняття "прояснення Я-образу деструктивними способами" [1, с. 142]. Намагаючись визначити власну ідентичність, молоді люди, за Еріксоном, можуть ставати відчуженими, жорстокими до тих, хто від них відрізняється за соціальним статусом, рівнем культурного розвитку, за уподобаннями та здібностями. Таку поведінку можна розглядати як тимчасово необхідний захист від почуття "втрати ідентичності". Водночас, масовість таких форм поведінки серед студентів свідчить про те, що "криза ідентичності" - гостра проблема, що потребує уваги й конкретної професійної допомоги.

Яскраво вираженим серед студентів є конфлікт "незнання себе". Часто студент є пасивним у навчальній діяльності через те, що не знає себе. Усвідомивши, що те, чому він навчається, "виявляється зовсім не моє", студент рідко залишає навчальний заклад, продовжуючи пасивно вчитися. Пізніше серед випускників спостерігається факт масового прагнення вступу до вузу, а далі – до аспірантури. Це дозволяє розглядати в деяких випадках названі етапи здобуття вищої освіти як

своєрідний "психосоціальний мораторій" (за Еріксоном) – певним відстрочуванням, що надається молодій людині, яка ще чітко не визначила себе, свою соціальну ідентичність [2, с. 60].

Таким чином, формування професійної складової Я-концепції, яка є необхідною для успішного самовизначення і включає в себе як усвідомлювані (відрефлексовані) когнітивні та операційні компоненти, так і неусвідомлювані цінності та смисли, що надають емоційного забарвлення окремим професійним актам і всій професійній діяльності в цілому, вимагає постійної роботи суб'єкта у становленні та деталізації внутрішнього образу професійної діяльності. Постає питання: які саме чинники є важливими у становленні значимої професійної ідентичності молоді людини? Можливо, важливу роль тут відіграє переживання цінності професії, її значення у сучасному суспільстві, тобто факт престижності обраної професії.

Процес ідентифікації тісно пов'язаний із адаптацією людини до нових соціальних умов: якщо умови сприятливі для людини, вона швидко приймає нові соціальні ролі, ідентифікує себе з новими соціальними групами і таким чином швидко пристосовується до змінених умов.

Напрошується висновок про необхідність корекційної роботи щодо формування соціальної ідентичності, яка лежить в основі професійного та особистісного становлення студентів.

Таким чином, можна припустити, що ефективність вирішення психологічних проблем студентів навчального закладу III-IV рівня акредитації, яким є наш університет, та успішність становлення професійної складової Я-концепції майбутніх спеціалістів визначається сукупністю суб'єктивних та об'єктивних факторів. До суб'єктивних факторів професіоналізації належать: внутрішня робота студентів по деталізації Я-концепції, що включає в себе образ майбутньої професійної діяльності; подальше уточнення життєвих цілей та усвідомлення важливих життєвих цінностей. До об'єктивних факторів професіоналізації відносяться: традиції навчального закладу; існування соціальних стереотипів та норм стосовно тої чи іншої професії, характер вимог, що пред'являються спеціалісту сучасним суспільством.

Упродовж навчання студентів у медичному навчальному закладі змінюються критерії взаємних оцінних ставлень у стосунках із викладачами. Першокурсники вважають цілком прийнятною для себе позицію підпорядкування в таких взаєминах ("відповідати на запитання", "слухати пояснення", "отримувати поради від викладачів" і т.п.) або, навпаки, демонструють ідеалізоване їх розуміння ("спілкування як із друзями", "цікавий діалог, від якого отримуєш велике задоволення" і т.п.). Старшокурсники надають перевагу взаєминам, які розгортаються в спільній навчально-професійній діяльності, що передбачає діалогічну форму взаємодії, взаєморозуміння, взаємоповагу й взаємопідтримку.

Старшокурсники орієнтуються переважно на позитивну очікувану оцінку викладачем стосунків із ними. Першокурсникам важче передбачити таку оцінку, про це свідчить 26,9% невизначених (нейтральних) очікуваних оцінок (серед старшокурсників таких лише 9,9%). Разом із тим, у старшокурсників більше нейтральних самооцінок взаємин із викладачами (відповідно 14,1% і 7,9%), самооцінка ж студентів молодших курсів більш категорична. Виявлено статистично значимий ($\alpha=0,01$) взаємозв'язок між самооцінкою та очікуваною оцінкою взаємин "студент-викладач" як для старшокурсників ($r = +0,46$), так і для студентів молодших курсів ($r = +0,73$), що підтверджує соціальну зумовленість самооцінки та її вплив на соціально-перцептивні процеси.

Суттєві розбіжності в настановах викладачів і студентів щодо взаємин між собою проявляються в усвідомленні труднощів, які при цьому виникають. Для студентів ситуація взаємин із викладачами є складною. Лише 9,8% із них сприймають їх як гармонійні (комфортні), як такі, що не викликають ніяких труднощів. Непокоїть також позиція "взаємозвинувачення" обох суб'єктів: більшість студентів переконані, що труднощі у взаєминах породжуються викладачами; водночас лише 23,7% викладачів усвідомлюють їх наявність, а 72,2% із них усю провину "покладають" виключно на студентів.

У взаєминах із викладачами відбувається професійно-рольова ідентифікація студента, яка пов'язана з формуванням професійного аспекту його "Я-концепції", набуттям професійної ідентичності, засвоєнням гуманістичних цінностей, виробленням відповідних професійно-медичних настанов. Відображаючи професійні дії і вчинки викладачів, майбутній медик збагачує та коригує (нерідко підсвідомо) власне уявлення про модель медичної діяльності. Механізмом цього є ідентифікації студента з викладачем, ступінь якої залежить від ставлення до педагога. Результати дослідження студентів за допомогою інтерперсональної методики Т.Лірі засвідчують про високий коефіцієнт тотожності модальності "Я-реальне" за індексом "домінування" з "антипатичним" викладачем, що може розглядатися як психологічний захист через проекцію на іншого власних негативних намірів, імпульсів, ідей. Натомість, високий коефіцієнт тотожності "Я-ідеальне" студента з "симпатичним" викладачем може свідчити про особистісну значущість цінності "домінування" як професійно-рольової настанови та особистісної якості. За індексом "доброзичливість" виявлено суттєві відмінності в ступені ідентифікації студента з викладачем залежно від ставлення до нього. Високий коефіцієнт тотожності модальності "Я-реальне" за даною ознакою з характеристикою викладача "антипатичного" може свідчити про усвідомлення студентом недостатнього вияву в себе гуманістичної спрямованості. Це підтверджує також і високий коефіцієнт тотожності модальності "Я-ідеальне" з характеристикою "симпатичного" викладача та, навпаки, суттєва розбіжність із характеристикою "антипатичного". Аналіз конструктів, які використані студентом при характеристиці себе, показує, що значно більше їх застосовується для характеристики викладача "симпатичного" (47,5% збігу), ніж викладача "антипатичного" (лише 21,4% збігу). Разом з тим, більшість характеристик "антипатичного" викладача не затребувані при оцінці власного "Образу - Я". Водночас, ступінь задоволеності взаєминами вища з тим викладачем, оцінка якого більше узгоджується з "Образом - Я" студента.

Результати дослідження гуманістичних настанов викладачів і студентів медичного університету (обстеженням було охоплено більше 400 студентів і 38 викладачів) за допомогою модифікованого тесту А.Махрабієва, Н.Епштейна свідчать про помітну індивідуальну варіацію в показниках гуманістичних орієнтацій і емпатійних тенденцій в усіх групах обстежуваних (середнє квадратичне відхилення в межах 4,34 - 5,64), однак педагоги за цим показником суттєво не відрізняються від студентів. Високий рівень прояву гуманістичних орієнтацій і емпатійних тенденцій притаманний лише 14,5% педагогам. Натомість, 17,3% із них мають низький рівень, решта – середній.

Про відсутність у більшості з викладачів позитивної мотивації самоосвіти в галузі психологічних знань свідчить вивчення їх читацьких формулярів: лише 17% педагогів скористалися впродовж навчального року хоч би одним літературним джерелом із проблем психології вищої школи, психологічних основ підготовки майбутнього медика.

Відповідаючи на запитання анкети, 86,3% викладачів зазначили, що знайомляться з новітніми психолого-педагогічними дослідженнями у фахових часописах, однак назвати бодай одну актуальну проблему педагогічної освіти, яку розробляє сучасна психологія вищої школи, змогли лише 20,4% із них.

Проведене дослідження дало змогу виявити психологічні особливості взаємин викладачів і студентів медичного навчального закладу та класифікувати їх як гармонійні (високого рівня розвитку), невизначені (середнього рівня) і деструктивні (низького рівня). Результати констатувального експерименту показали недостатній рівень динаміки взаємин викладачів і студентів, що зумовило пошук шляхів їх оптимізації.

В основу формуючого експерименту було покладено положення про те, що оптимізація взаємин у системі "студент-викладач" передбачає активізацію міжособистісної соціальної перцепції, підвищення рівня психологічної культури суб'єктів взаємодії; формування прихильного ставлення один до одного через розширення неофіційної (міжособистісної) системи стосунків у позакласний час; запровадження в навчальний процес активних методів навчання, забезпечення сприятливих психологічних умов проходження студентами медичної практики.

Для вирішення проблеми формування особистості студента необхідним є створення консультативного тренінгового спецкурсу для роботи зі студентами й викладачами різних спеціальностей, основним завданням якого є розробка й проведення тренінгових програм, націлених на становлення ідентичності молодого людини, її професійного й особистісного самовизначення. Програма такого тренінгового спецкурсу вимагає особливої уваги до таких аспектів:

а) Робота над усвідомленням свого "Я". Даний етап передбачає використання методик, спрямованих на переживання ідентичності як "суб'єктивного почуття тотожності та цілісності" [2, с.28]. Прикладом такого виду методик може бути техніка деідентифікації, запропонована Р. Асаджолі [3, с. 123-140], Основним принципом даного методу є необхідність деідентифікації людини з окремими компонентами свого "Я" (соціальними групами, ролями, фізичними об'єктами, бажаннями, почуттями тощо), так званими "персонажами", з метою досягнення особистісної цілісності, переживання своєї самостійності.

б) Створення перспективи власного майбутнього. Необхідність вироблення навичок побудови життєвих планів для подолання розладів часової перспективи, які є вагомим аспектом кризи ідентичності. Передбачається використання методик, спрямованих на усвідомлення людиною того, до чого вона прагне [4, с. 61-72]. Також важливими є психотехніки заміни ідеальних цілей на реальні, прикладом яких є "Методика ідеальних моделей", розроблена в теорії психосинтезу [5, с. 181-199].

в) Формування навичок конструктивного вирішення конфліктів. Проведення рольових вправ, спрямованих на ефективне використання стилів поведінки в конфліктній ситуації [6].

Перераховані вимоги є основними й суттєво необхідними в розробці корекційних програм, спрямованих на подолання кризи ідентичності в студентському віці, на професійне й особистісне самовизначення молодих людей, які становлять майбутнє України.

Підсумовуючи сказане, варто відмітити, що взаємини викладачів і студентів як особливий психологічний феномен і важлива складова цілісного педагогічного процесу навчального медичного закладу характеризуються особливістю змісту та динаміки, механізмами впливу на становлення особистості майбутнього медика, його професійного зростання. Під взаєминами "викладач-студент" ми розуміємо цілеспрямовану взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, яка детермінована метою й завданнями спільної навчально-професійної діяльності, визначається як загальними психологічними механізмами, так і чітко визначеними соціально-рольовими функціями партнерів, особливостями й закономірностями педагогічного спілкування в умовах вищого медичного навчального закладу.

Про ефективність розробленої системи роботи з реалізації комплексу умов оптимізації взаємин "викладач – студент" свідчать такі дані: у студентів і викладачів підвищився рівень задоволеності взаєминами між собою; в розумінні чинників труднощів у стосунках спостерігається перехід із позиції "взаємозвинувачення" до позиції "взаємовідповідальності"; змінився характер уявлень про оптимальні стосунки та зміцнів оптимістичний прогноз щодо можливості їх становлення й розгортання в умовах медичного навчального закладу; помітне зростання пізнавальної активності студентів на заняттях, прояв дієвого інтересу до проблем педагогічної діяльності та пошуку шляхів їх розв'язання, професійно-медична спрямованість для багатьох постає як внутрішня мотивація навчання в медичному навчальному закладі.

Це позитивно позначилося на становленні особистості майбутнього медичного працівника: спостерігається тенденція до зростання показників самоактуалізації особистості, особливо за базисною шкалою "внутрішня і зовнішня підтримка", а також показниками "контактність", "погляд на природу людини", "сінергічність", "самоприйняття", "пізнавальні потреби"; когнітивний зміст "Образу-Я" студентів збагатився такими професійно-рольовими настановами; посилилась професійно-медична ідентифікація, що сприяє набуттю майбутнім медиком професійної ідентичності; знизився рівень реактивної тривожності студентів у ситуації взаємодії з викладачами; підвищилися показники інтегрального самоставлення й самоповаги, очікування на позитивну соціальну оцінку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми взаємин викладачів і студентів медичного навчального закладу. Подальшого наукового аналізу потребують шляхи поглиблення цих стосунків на змістовно-діагностичній основі; розроблення ефективних методик їх оперативної діагностики; виявлення механізмів впливу взаємин у медичному навчальному закладі на формування стилю професійного спілкування майбутнього медичного працівника.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Еріксон З.* Ідентичність: юність и кризис. – М., 2004.
2. *Буякас Т.* О проблемах становления чувства са-моидентичности у студентов-психологов //Вести. Моск. ун-та: Сер. 14: Психология. – 2000. – № 1. – С.56-62.
3. *Ассаджоли Р.* Психосинтез: Пер. с англ. – М.: Рефл-бук, – К., 1997.
4. *Руководство практического психолога / Под ред. И.В. Дубровиной.* – М.: Академия, 2006.
5. *Скотт Д.* Конфликты. Пути их преодоления: Пер. с англ. – К., 1999.
6. *Винагородський А.М.* Вивчення ціннісних орієнтацій підлітків у сфері музики //Ціннісні орієнтації в

громадянському становленні особистості. – К., – Дрогобич: Відродження, 1998. – С.59-68.

7. *Капська А.Й.* Самореалізація особистості студента в системі ціннісних орієнтацій // Високі технології виховання. – Харків: ІСДО, 1995. – С. 23-26.

8. *Карпенчук С.Г.* Самовиховання особистості: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 216 с.

9. *Карпунин О.И.* Самооценка молодежи как индикатор ее социокультурной идентификации // Социс. – 1998. – № 12. – С. 89-94.

10. *Кравченко М.* Ціннісні орієнтації майбутніх фахівців // Рідна школа, 2005. – №5. – С.73-75.

Подано до редакції 05.02.09

РЕЗЮМЕ

Автор робить спробу з'ясувати психологічні особливості становлення самооцінки, особистісних моральних якостей студентів медичного університету, а також можливість добиватися ефективності в цьому процесі. Основна увага звертається на зміни критеріїв взаємних оцінних ставлень у стосунках із викладачами навчального закладу та на соціальне середовище людини, яке є фактором, що пов'язаний із особистісним становленням молодого покоління.

РЕЗЮМЕ

Автор статьи считает основной задачей этой публикации ознакомления педагогов и всех небезразличных к проблеме воспитания молодых людей с ценностными ориентациями, их психологическими и социально-педагогическими аспектами. Данный материал не исчерпывает всех аспектов проблем отношений преподавателей и студентов учебного заведения. Дальнейшего научного анализа требуют пути углубления этих отношений на содержательно-диагностической основе; разработка эффективных методик их оперативной диагностики; выявление механизмов влияния отношений в учебном заведении на формирования стиля профессионального общения медицинского работника.

SUMMARY

The author of the article considers the main task of this publication to be education of pedagogues and everyone who is not indifferent to the problem of upbringing young people with valuable orientations, their psychological and social pedagogical aspects. This material does not exhaust all the aspects of the problem of relationship between teachers and students of educational establishment. Further scientific analysis is demanded as for the ways of intensification of these relations on the content diagnostic basis; elaboration of effective methods of its diagnostics revelation of mechanisms of influence of relations in educational establishment on formation of professional style of communication of medical employee.

Ключові слова: "самоактуалізація", "моральна особистість", "взаєморозуміння", "взаємооцінювання", "особистісні моральні якості", "психосоціальний мораторій".

Ключевые слова: "самоактуализация", "моральная личность", "взаимопонимание", "взаимооценивание", "личностные моральные качества", "психосоциальный мораторий".

Keywords: "self-actuality", "moral personality", "mutual understanding", "mutual evaluation", "personal moral qualities", "psychosocial moratorium".
